

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Центр внутрішньополітичних досліджень

Center for Domestic Policy Studies

<https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.01>

**ВПЛИВ МІГРАЦІЇ
НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНУ СИТУАЦІЮ
В УКРАЇНІ**

Аналітична доповідь

Київ 2023

*За повного або часткового відтворення матеріалів цієї публікації
посилання на видання є обов'язковим*

Авторський колектив:

В. Потапенко, д-р екон. наук, ст. наук. співроб. (кер. авт. колективу);
О. Валевський, д-р наук з держ. упр., ст. наук. співроб.; *А. Головка*, канд.
політ. наук; *А. Двігун*, д-р екон. наук, проф.; *Л. Лісогор*, д-р екон. наук,
проф.; *О. Михайлова*, канд. політ. наук; *М. Стетико*, д-р філос. наук,
проф.; *Ю. Тищенко*; *В. Токман*, канд. філос. наук; *В. Химинець*, д-р екон.
наук, доц.

За редакцією В. Потапенка

Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні: аналіт. доп. /
В 80 [В. Потапенко, А. Головка, О. Валевський та ін.]; за ред. В. Потапенка. –
Київ : НІСД, 2023. – 33 с. – <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.01>

Аналітична доповідь присвячена зовнішнім і внутрішнім міграційним процесам у воєнний період. Здійснена оцінка ймовірності повернення мігрантів і трудової імміграції в період повоєнного відновлення. Досліджено вплив міграційних процесів на соціально-економічну ситуацію в Україні.

Для експертів, науковців, суб'єктів владних повноважень, представників громадських організацій, а також усіх, хто цікавиться проблематикою міграційних процесів в Україні.

УДК 325.54:314.7:332.012.2(477)

© Національний інститут
стратегічних досліджень, 2023

ЗМІСТ

Вступ	4
<i>Розділ 1. Міграція українців за кордон та їх повернення</i>	6
<i>Розділ 2. Внутрішньо переміщені особи: розміщення та працевлаштування</i>	16
<i>Розділ 3. Формування державної політики адаптації та інтеграції трудових іммігрантів у післявоєнний період</i>	24
Висновки та рекомендації	29

ВСТУП

Широкомасштабна збройна агресія РФ проти України та воєнні дії, розпочаті російськими військами 24 лютого 2022 р., призвели до загибелі й травмування цивільного населення в різних регіонах країни, знищення багатьох об'єктів критичної інфраструктури чи порушення їх функціонування, масових руйнувань цивільних об'єктів. Усе це та інші негативні наслідки воєнного вторгнення, своєю чергою, спричинили масштабну міграцію. За прогнозами Ради ЄС, унаслідок міграції чисельність населення України може скоротитися на 24–33 %, що залежить від тривалості бойових дій та нестабільної роботи інфраструктури¹. За офіційними даними, з початку активної фази збройної агресії РФ кількість населення України зменшилася на 6,7 млн осіб². Змінилася статево-вікова структура населення, зокрема спостерігається скорочення частки молоді віком до 20 років та жінок продуктивного віку³.

Серед основних *видів міграції* населення, які наразі спостерігаються в Україні, можна виокремити такі:

- *міграція за кордон*. Станом на 8 листопада 2022 р. понад 7,8 млн українських біженців були змушені залишити Україну, майже 4,7 млн з них отримали тимчасовий захист⁴. Обсяги міграції перевищують усі показники за період незалежності України з 1991 р.;

- *внутрішні переміщення всередині країни*. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), переміщення населення всередині України охопило близько 8 млн осіб⁵;

- *незаконне вивезення українських громадян до РФ*. За даними Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (УВКБ ООН), станом на вересень 2022 р. до РФ було переміщено 2,9 млн осіб⁶ та 9400 українських дітей⁷. Як повідомляють російські ЗМІ, до РФ з України в'їхало понад 3,4 млн українців, серед них – 448 тис. дітей⁸. За інформацією

¹ Див.: URL: <https://prm.ua/hirshe-za-holodomor-cherez-vtorhnnennia-rf-ukraina-vtratyt-do-33-vidsotkiv-naselennia-doslidzhennia-nobrainerdata/>

² Верховна Рада України. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік». Київ, 2022. 13 с. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1527959>

³ Див.: URL: <http://migrantlife.wp.st-andrews.ac.uk/files/2022/03/The-War-and-the-Future-of-Ukraines-Population.pdf>

⁴ Див.: URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

⁵ Див.: URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-8-17-23?close=true>

⁶ Див.: URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

⁷ Див.: URL: https://zaxid.net/rosiya_vikradaye_ukrayinskih_ditey_masshtabi_naslidki_n1551501

⁸ Див.: URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/hrw-moskva-prymusove-vyvezenni-ukrayintsi/32013806.html>

Радника – уповноваженого Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації Д. Герасимчук, станом на червень 2022 р. з України на територію РФ, окремих районів Донецької та Луганської областей (ОРДЛО) та Білорусі було вивезено 234 тис. українських дітей⁹;

- *імміграція в Україну*. Згідно з розрахунками демографів Україну очікує подальше скорочення загальної чисельності населення, зростання у його структурі частки етнічних українців та зменшення частки росіян, збільшення кількості кримських татар, а також збільшення частки мігрантів з Північного та Південного Кавказу, країн Азії, Африки. Станом на 30 вересня 2022 р. в Україні на обліку перебуває 304 167 іммігрантів; 187 389 – іноземців та осіб без громадянства (тимчасові)¹⁰.

⁹ Див.: URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3497283-ponad-234-tisaci-ditej-primusovo-vivezli-u-rosiu-ta-ordlo.html>

¹⁰ Див.: URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/2022_9.pdf

Розділ 1. МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ ЗА КОРДОН ТА ЇХ ПОВЕРНЕННЯ

Повномасштабна російська збройна агресія спонукала мільйони українських громадян до виїзду за межі країни в пошуках безпеки. Чимало з них уже повернулися додому або планують своє повернення, тоді як інші лише планують від'їзд. Демографічна ситуація в Україні протягом 2022 р. стрімко змінюється, як у кількісному, так і в якісному вимірах. Ці зміни впливають на соціально-економічну сферу, обороноздатність країни, її позиціонування у світі та призводять до наслідків, що впливатимуть на українські реалії в середньо- та довгостроковій перспективі.

Спричинена російською агресією закордонна міграція українців вимагає експертної та наукової рефлексії, без цього неможливе розроблення дієвих стратегій та державної політики в різних сферах.

Закордонна міграція: кількісні та якісні показники

Готовність українців виїхати в пошуках безпеки за кордон змінювалась протягом 2022 р., на що впливали різні чинники: рівень безпеки в конкретному регіоні, забезпеченість основними інфраструктурними послугами та роботою, фінансові та інші можливості родини. За офіційними даними¹¹, з початку активної фази воєнної агресії РФ кількість населення України зменшилася на 6,7 млн осіб, а негативне сальдо міграції в 2022 р. може становити 9,43 млн громадян. Обсяги нинішньої міграції перевищують усі показники за період незалежності України, яку держава здобула 1991 р.

Українські громадяни протягом 2022 р. шукали безпеки передовсім у країнах Європи. За даними УВКБ ООН, станом на 29 листопада 2022 р. 7 891 977 українських громадян були змушені залишити Україну, майже 4,8 млн з них отримали тимчасовий захист¹². Найбільше мігрантів прийняли Польща (близько 1,5 млн осіб) та Німеччина (близько 1 млн осіб). У десятку європейських країн, котрі прийняли найбільше українців, які рятуються від війни, входять також Чехія (171,5 тис. осіб), Іспанія (150,4 тис. осіб), Туреччина

¹¹ Верховна Рада України. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік». Київ, 2022. 13 с. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1527959>

¹² Ситуація з біженцями в Україні / Портал оперативних даних про біженців УВКБ ООН. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

(145 тис. осіб), Велика Британія (141,5 тис. осіб), Франція (118,9 тис. осіб), Словаччина (99,3 тис. осіб) та Молдова (95,4 тис. осіб) (рис. 1)¹³.

Рис. 1. Кількість українських громадян, які виїхали з України протягом 2022 р. в країни Європи (за даними УВКБ ООН станом на 8 листопада 2022 р.)

Джерело:¹⁴.

Частина українських громадян потрапили на територію Росії та Білорусі, зокрема й унаслідок примусових депортацій з боку російського агресора. За оцінками ООН, на кінець листопада український кордон з РФ перетнули понад 2 млн 852 тис. українців, а в Білорусі опинилось, відповідно, понад 17 тис.¹⁵. Проте, за неперевіреними даними російських силових структур, тільки на початку серпня фіксувалася цифра понад 3 млн осіб українців у РФ¹⁶. За даними МВС РФ, на кінець червня тимчасовий притулок у Росії, починаючи з лютого 2022 р., отримали лише 55,2 тис. українців. За російськими даними складно верифікувати, яка частка біженців продовжує залишатися на території РФ, а яка прямує до третіх країн. Також немає точної інформації про подальші переміщення українців російською територією, їхнє працевлаштування.

Інформаційні ресурси РФ поширюють дезінформацію стосовно тих українців, котрі перетнули російський та білоруський кордони. Зокрема,

¹³ Ситуація з біженцями в Україні / Портал оперативних даних про біженців УВКБ ООН. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

¹⁴ В яких країнах Європи найбільше українських біженців. Слово і діло. 2022. 08 лист. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/08/infografika/suspilstvo/yakux-krayinax-yevropy-najbilshe-ukrayinskyx-bizhencziv>

¹⁵ Ситуація з біженцями в Україні / Портал оперативних даних про біженців УВКБ ООН. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

¹⁶ Жизнь с нуля. Сколько Россия тратит на прием беженцев из Украины? BBC. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-62506121>

навесні 2022 р. поширювалась інформація¹⁷, що до РФ їде більше українських біженців, ніж до європейських країн.

Чимало уваги приділялось описам нібито комфортних умов, які чекають на українців у РФ, та гарантіям безпеки. Однак реалії цим описам не відповідають. Зокрема, у світових ЗМІ публікувалися розповіді українців, які пройшли через російські фільтраційні табори. Таких таборів лише в Донецькій області налічується, за різними даними¹⁸, від 18 до 21. Українці, які потрапляють до цих таборів, змушені проходити принизливі допити, огляди на предмет татуювань. На території РФ українці опиняються у фактично безправному становищі. Їх депортують¹⁹ до віддалених регіонів РФ, зокрема Східного Сибіру та Далекого Сходу. Втративши документи, що підтверджують особу та належність до громадянства України, українці на теренах країни-агресора не можуть звернутися по допомогу, оскільки дипломатичні установи України припинили свою діяльність у Росії з початком повномасштабної агресії. На розв'язання цієї проблеми депортованих українців спрямовано постанову Кабінету Міністрів України²⁰, яка уможливорює оформлення на території України посвідчення особи на повернення в Україну.

На відміну від Росії та Білорусі, європейські країни надають українцям притулок на прозорих правових засадах. Директива Ради 2001/55/ЄС «Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб й відповідальності за наслідки такого прийому»²¹ від 20 липня 2001 р. визначила взірець заходів із тимчасового захисту. Вперше на практиці ця Директива застосовувалася саме для українців, надавши їм право на проживання, освіту, медичне забезпечення.

Показовою є ситуація з розміщенням українців у Польщі. Згідно з даними опитування²², проведеного в листопаді 2022 р., 52 % українців, які рятуються від війни, живуть у квартирах, 18 % – у гуртожитках чи хостелах, 10 % – у приватних будинках, стільки ж опитаних поляки прихистили у своєму житлі.

¹⁷ «Українці сіли всім на голову». Російська дезінформація щодо українських біженців у соціальних мережах / Детектор медіа. URL: <https://detector.media/monitoring-internetu/article/205368/2022-11-28-ukraintsi-sily-vsim-na-golovu-rosiyska-dezinformatsiya-shchodo-ukrainskykh-bizhentsiv-u-sotsialnykh-merezhakh/>

¹⁸ Росія і її маріонетки створили 21 фільтраційний табір в одній лише Донецькій області – Держдепартамент. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-derzhdepartament-rosia-filtratsiyni-tabory/32005420.html>

¹⁹ Депортувала жителів Маріуполя та Волновахи: СБУ викрила «віцера Тореца». Суспільне. URL: <https://suspilne.media/332280-deportovala-ziteliv-mariupola-ta-volnovahi-sbu-vikrila-vicemera-toreza/>

²⁰ Про реалізацію експериментального проекту щодо оформлення на території України посвідчення особи на повернення в Україну: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2022 № 1201. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-realizatsiiu-eksperymentalnoho-proektu-shchodo-oformlennia-na-terytorii-ukrainy-t211022>

²¹ Див.: URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:32001L0055>

²² У яких умовах та чийм коштом проживають українські біженці у Польщі. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/markets-ukrainy-vidah-zhitla-zhivut-ukrajinski-bizhenci-u-polshchi-ta-hto-za-kogo-platit-doslidzhennya-50284267.html>

У пансіонатах чи на базах відпочинку проживають наразі 6 %, а в готелях – усього 4 % респондентів. Спроможність українців винаймати житло в Польщі власним коштом промовляє за себе (рис. 2).

Рис. 2. Хто сплачує за проживання українців у Польщі (результати опитування)

Джерело: Gremi Personal.

Українським шукачам тимчасового захисту відкрито доступ на ринки праці ЄС та можливості соціальної інтеграції. За даними польських джерел, українські біженці в Польщі сплатили податків на 2 млрд євро від початку повномасштабного вторгнення російських збройних сил в Україну. Це втричі більше, ніж країна витратила на допомогу переселенцям²³. В очікуванні нової хвилі міграції восени 2022 р. Польща приготувала додатково 100 тис. місць у пунктах прийому для українців, а ринок праці наприкінці осені містив близько 4 тис. вакансій для українців²⁴ (що в чотири рази більше, ніж навесні 2022 р.).

Частка українських шукачів тимчасового захисту у Європі (а це 9 %) має дистанційну роботу в Україні як основне джерело доходу. Загалом українські біженці в країні перебування мають постійну (12 %) або тимчасову роботу (підробітки) (12 %), тобто майже 24 % респондентів працюють.

²³ Українці платять більше податків у Польщі, ніж країна витрачає на біженців, Anna Bałakur, 2022. 31 жовт. LWÓW. URL: <https://ukrayina.pl/ukrayina/7,183830,29091034,1059-1082-1088-1072-1111-1085-1094-1110-1087-1083-1072-1090-1103-1090-1100.html>

²⁴ Будівельник чи няня: на яких українських фахівців чекають за кордоном. 24 канал. URL: https://24tv.ua/robotadlya-ukrayintsiv-za-kordonom-yakih-krayinah-shukati-de_n2209024

Переважає кількість українських громадян, які виїхали за кордон, – жінки та діти (за даними британського видання *The Guardian* – 90 %²⁵). Згідно з результатами соціологічного опитування²⁶ більшість українських громадян, котрі виїхали за кордон, – люди працездатного віку: 30–39 років – 42 %, 40–49 років – 29 %; 83 % респондентів мають вищу або незакінчену вищу освіту; 30 % українських біженців є висококваліфікованими фахівцями; 12 % – кваліфіковані працівники; 14 % – керівники підприємств або підрозділів, а також 14 % – підприємці.

Те, що широкомасштабна російсько-українська війна все ще триває, руйнування економічної структури України, складний період соціально-економічного повоєнного відновлення країни є чинниками, які підвищують ризики неповернення значної частки цих категорій населення до України. Одночасно зменшення кількості молоді посилює загрозу погіршення якості демографічного потенціалу України в середньо- та довгостроковій перспективі.

Динаміка міграційних процесів до європейських країн демонструє зміну пріоритетів у виборі країн тимчасового проживання. Зокрема, за даними Європейського статистичного бюро (*Eurostat*), у вересні 2022 р. Польща прийняла на 13 735 осіб менше порівняно із серпнем того ж року. Також суттєво зменшилася кількість громадян України, які шукали тимчасового захисту у Франції та Німеччині²⁷. Водночас в Ірландії, Данії та на Кіпрі українців помітно побільшало.

Атаки агресора на українську енергетичну інфраструктуру напередодні зими зумовили очікування нової хвилі міграції українців у країни Європи. Проте опитування не підтверджують прогнозів щодо масштабної релокації. Зокрема, за даними аналітичного центру міжнародної компанії з працевлаштування *Gremi Personal* (рис. 3), переважна більшість респондентів збираються взимку лишатися в Україні²⁸.

²⁵ Див.: URL: <https://www.theguardian.com/world/live/2022/apr/10/russia-ukraine-war-latest-zelenskiy-pushes-for-oil-embargo-to-curb-russias-sense-of-impunity-uk-pledges-to-send-more-arms-live>

²⁶ Настрої та оцінки українських біженців (липень – серпень 2022 р.) / Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypen-serpen-2022p>

²⁷ Українських біженців стало менше в Польщі, Німеччині та Франції і побільшало в Ірландії, Данії та на Кіпрі. *Дзеркало тижня. Україна*. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/ukrajinskikh-bizhentsiv-stalo-menshe-v-polshchিনি-mechchini-ta-frantsiji-i-pobilshalo-v-irlandiji-daniji-ta-na-kipri.html>

²⁸ Тікати чи зимувати. Як російські ракетні удари вплинули на бажання українок виїхати працювати за кордон. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/trudova-migraciya-ta-bizhenci-skilki-ukrajinok-ladni-vijihati-za-kordon-ciyejizimi-opituvannya-50278124.html>

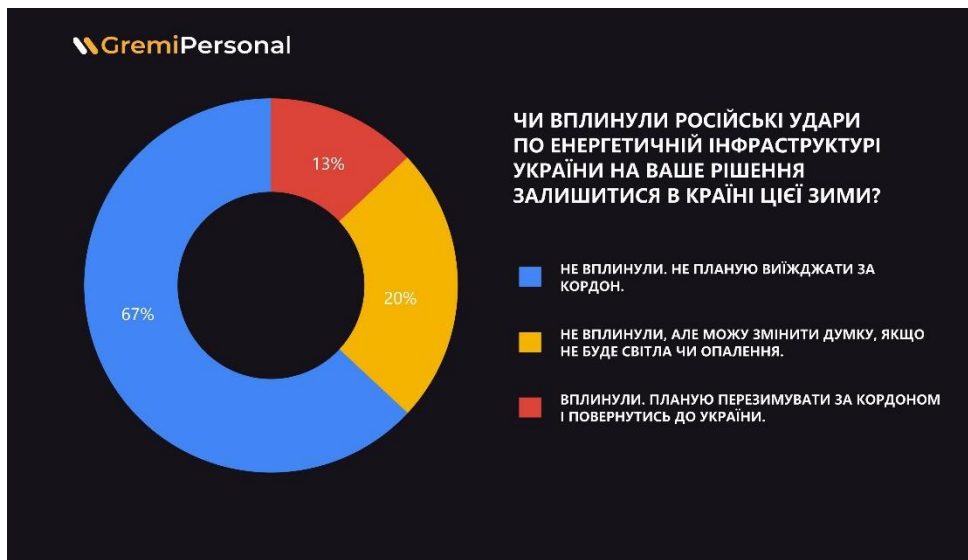

Рис. 3. Вплив російських ударів по енергетичній інфраструктурі України на рішення залишитися в Україні

Джерело: Gremi Personal.

Аналогічні результати отримала дослідницька компанія Gradus, згідно з якими стало відомо, що в жовтні 2022 р. (порівняно з травнем та вереснем того ж року) зростає (від 55–56 до 60 %²⁹) частка осіб, які хочуть залишатись у своєму місці проживання навіть у разі загострення ситуації. Водночас офіційні українські джерела переконують, що у випадку загострення ситуації 53 % тих, хто залишився в Україні, планують лишатися там, де вони перебувають зараз, 16 % – переміщатися далі від епіцентру подій у межах України, 6 % – переміщатися за кордон; 8 % опитаних зазначили, що мають наміри щодо переміщення, але не мають можливості для їх реалізації³⁰.

Повернення додому: мотивація та динаміка

У рамках проєкту «Побудова стійкості в конфлікті шляхом діалогу» Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ) за фінансової підтримки Європейського Союзу проводила фокус-групові дослідження на основі глибинних інтерв'ю у 12 країнах ЄС³¹. За результатами дослідження був підготовлений звіт, згідно з яким більшість опитаних планує повернутися в Україну після закінчення війни. Респонденти вказують, що термінове

²⁹ Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – дванадцята хвиля дослідження / Gradus. URL: https://gradus.app/documents/317/Gradus_EU_wave_12_UA.pdf

³⁰ Верховна Рада України. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік». Київ, 2022. 13 с. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1527959>

³¹ Соціологічний звіт за результатами проведення глибинних інтерв'ю з громадянами України, які перемістилися до європейських країн у пошуку тимчасового захисту внаслідок повномасштабної війни РФ проти України / УГСПЛ. Київ, 2022. 30 с.

повернення неможливе через: а) відсутність фізичної безпеки для матерів та дітей; б) руйнування житла; в) тимчасову окупацію РФ територій попереднього проживання, звідки родина переїхала.

Динаміка повернення громадян до України з-за кордону залежить від безпекової ситуації. За даними соціологічних досліджень³², наприкінці серпня 2022 р. майже 71 % опитаних планували повернутися в Україну після закінчення війни та в разі покращення безпекової ситуації.

Протягом літа – осені 2022 р., за даними ООН та ЄС, з країн Євросоюзу повернулося майже 5 млн шукачів притулку з України³³. Міграція та пошук притулку мають маятниковий характер. Українські громадяни повертаються додому на кілька місяців, але з огляду на безпекову ситуацію можуть виїхати за межі України знову.

Динаміка міграційних настроїв зазнала помітних коливань протягом дев'яти місяців повномасштабного вторгнення. Зокрема, такі зміни настроїв та намірів відстежувала дослідницька компанія Gradus. Під час жовтневої хвилі опитувань було зафіксовано стабілізацію частки тих мігрантів, які хочуть повернутися додому за першої можливості (це 77 %)³⁴. Так само стабільними лишаються драйвери повернення в Україну: це безпека та бажання повернутися додому, до звичного життя. Більшого значення з часом мігранти стали надавати таким чинникам, як-от наявність житла в Україні та кращий доступ до медичного обслуговування.

За даними інших українських соціологічних опитувань³⁵, 36 % респондентів висловлюють намір повернутися після того, як переконаються, що в місцевості, де вони жили, безпечно перебувати; 35 % – відразу після того, як закінчиться війна; 13 % – через рік або через кілька років після закінчення війни; 7 % – після того, як відновить роботу підприємство, на якому вони працювали, або будуть упевнені, що знайдуть іншу роботу вдома; 11 % опитаних планують повернутися найближчим часом, а 7 % узагалі не планують повертатися в Україну (серед тих, хто має постійну роботу в країні перебування, таких 18 %).

³² Настрої та оцінки українських біженців (липень – серпень 2022 р.) / Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypen-serpen-2022p>

³³ Близько 5 мільйонів людей: скільки українців повернулися додому з ЄС. URL: <https://evacuation.city/articles/237298/blizko-5-miljoniv-lyudej-skilki-ukrainsiv-povernulisya-dodomu-z-yes>

³⁴ Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – дванадцята хвиля дослідження / Gradus. URL: https://gradus.app/documents/317/Gradus_EU_wave_12_UA.pdf

³⁵ Настрої та оцінки українських біженців (липень – серпень 2022 р.) / Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypen-serpen-2022p>

Умови повернення українців додому визначала також Соціологічна група «Рейтинг»³⁶. Як свідчать результати опитування 8–9 жовтня 2022 р., частка тих, хто не збирається повертатися, становить близько 6 % (рис. 4). Важливо, що серед мігрантів воєнного часу опинилося чимало осіб, які роками планували еміграцію. Це близько 7 % українських громадян³⁷, які мали намір рано чи пізно поїхати з України назавжди. Їхнє рішення щодо неповернення майже не пов'язане з реаліями війни.

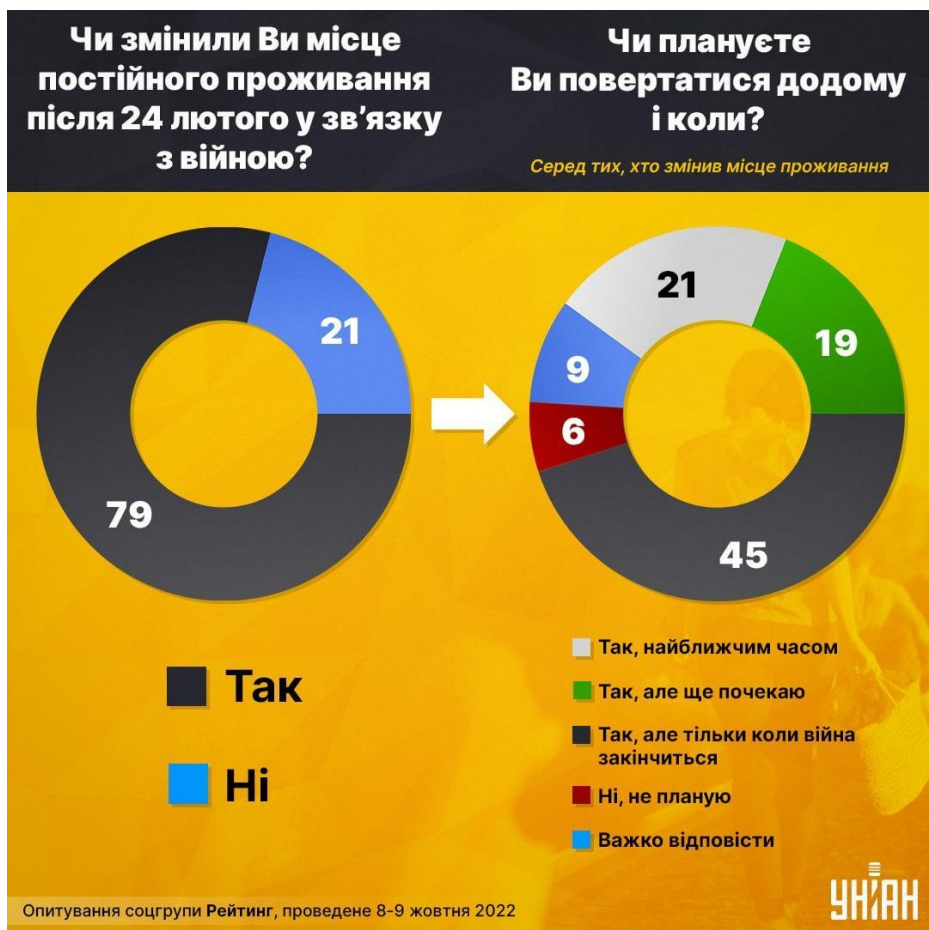

Рис. 4. Плани щодо повернення додому українців, котрі змінили місце постійного проживання після 24 лютого 2022 р. у зв'язку з війною, %

Джерело: УНІАН (за матеріалами опитування групи «Рейтинг», 8–9 жовтня 2022 р.).

На мотивацію повернення (в середньо- та довготерміновій перспективі) впливають економічні, соціальні, родинні чинники (возз'єднання родин),

³⁶ Психологічні маркери війни (8–9 жовтня 2022 р.) / Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosemnadcatyy_obschenacionalnyu_opros_psihologicheskije_markery_voyny_8-9_oktyabrya_2022.html

³⁷ Дорога додому. Як повернути в Україну біженців з-за кордону. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/doroga-domoy-vernut-ukrainu-bezhentsev-rubezha-1655823664.html>

виклики інтеграції у країнах перебування (житло, робота, навчання, медична допомога). Зв'язок з Батьківщиною біженців та шукачів тимчасового захисту та вплив на рішення щодо повернення значною мірою зберігаються й завдяки родинним відносинам: 33 % опитаних пояснюють повернення потребою або бажанням об'єднатися зі своєю родиною в Україні³⁸.

Існує виклик розділених родин. Їхнє возз'єднання може бути однією з мотивацій для репатріації до України. Згідно з даними соціологічних досліджень у громадян України, які шукають захист у країнах ЄС, в Україні залишилися близькі члени родини. Так, 69 % респондентів називають батьків, 40 % – чоловіка (дружину), 12 % – дітей. Водночас серед людей, які мали можливості виїхати з території України, частка тих, хто бажає повернутися через розділення родини, може суттєво зменшитися за умови виїзду їхніх чоловіків чи жінок до родини в країні їхнього перебування. Особливо за умов, якщо в Україні буде погіршуватися економічна ситуація, зростатиме рівень безробіття, відбуватимуться подальше руйнування інфраструктури, збільшення соціальних викликів, погіршення рівня освіти, виникатимуть проблеми з наданням соціальних послуг.

Водночас дані соціологічних опитувань не можна вважати абсолютно достовірними тому, що біженці, які беруть участь в опитуваннях, не завжди в змозі проаналізувати всю сукупність змінних чинників, що впливатимуть на їхні рішення. Дискомфорт від перебування поза домівкою, в незвичних умовах може з часом згладжуватися, а може й загострюватись – це, не в останню чергу, залежить від політики країн, які надають українцям притулок.

Зокрема, попри сприятливе та в цілому позитивне ставлення населення до українських шукачів тимчасового захисту в країнах Європи переселенці можуть стикатися з проблемами через незнання мови країни перебування. Майже 65 % не знає мови країни, яка надала тимчасовий прихисток³⁹. У деяких країнах, наприклад, у країнах Балтії, де перебуває майже 70 тис. наших співгромадян, може бути повернуто законодавчі вимоги (зняті на рік) про обов'язкове знання державної мови для можливості працевлаштування.

Позитивне ставлення до українських біженців за кордоном – вагомий аргумент, аби, як мінімум, відкласти повернення додому. Адаптація в новому середовищі проходить найлегше для дітей, чому сприяє відносно менше навантаження в школах. Та попри доброзичливе ставлення переселенцям бракує відчуття домівки. За даними опитування українських біженців 4service

³⁸ Настрої та оцінки українських біженців (липень – серпень 2022 р.) / Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypen-serpen-2022p>

³⁹ Там само.

Group⁴⁰, 83 % респондентів відчувають емоційний зв'язок та спорідненість з місцем проживання в Україні.

На релевантність соціологічних опитувань впливають психологічні налаштування опитуваних. Зокрема, намір повернутися в Україну є більшою мірою соціально прийнятним та очікуваним, і вже тому його частіше озвучують в соціопитуваннях. Цим зумовлений скепсис відносно результатів опитувань у ситуації соціальних катаклізмів, який висловлює директор Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України Елла Лібанова⁴¹. Вона вважає значно завищеною цифру в 7 млн біженців з України, якою найчастіше послуговуються в оцінках міграційних процесів.

Генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) Володимир Паніотто вважає вирішальним чинником при поверненні на Батьківщину такий суб'єктивний показник, як рівень патріотизму. Експертні інтерв'ю доповнюють дані соціопитувань щодо міграції, акцентуючи на плинних та суб'єктивних чинниках прийняття рішень щодо повернення. Зважаючи на ці чинники, директор Соціологічної групи «Рейтинг» Олексій Антипович висловлює оптимістичну впевненість⁴², що не повернуться в Україну після завершення війни лише близько 10 % біженців.

⁴⁰ Повертатися чи залишатися? Що планують українці, які виїхали з країни через війну. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/chi-planuyut-povertatisya-ukrajinci-yaki-vijihali-v-yevropu-cherez-vyynu-rezultati-doslidzhennya-50266689.html>

⁴¹ Через війну з України назавжди може емігрувати до 5 мільйонів людей, – Елла Лібанова. URL: <https://espreso.tv/cherez-vyynu-z-ukraini-nazavzhdi-mozhe-emigruvati-do-5-milyoniv-lyudey-ella-libanova>

⁴² 90 % біженців з України повернуться додому. Не одразу... URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3580768-90-bizenciv-z-ukraini-povernetsa-dodomu-zvisno-ne-odrazu.html>

Розділ 2. ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ: РОЗМІЩЕННЯ ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

Значні обсяги внутрішньої міграції українців із зон бойових дій та тимчасово окупованих територій призвели до суттєвого збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб (ВПО). За даними ООН, кількість внутрішньо переміщених осіб (станом на 8 листопада 2022 р.) становила 6,243 млн осіб⁴³, за даними Міністерства соціальної політики України – 4,6 млн осіб⁴⁴. Згідно з даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України кількість осіб, які були змушені або зобов'язані втекти чи покинути свої домівки або місця звичного проживання, досягла 7,7 млн⁴⁵.

Спровоковані широкомасштабним вторгненням російських військ внутрішні міграції в Україні доцільно вважати одним із основних чинників, які впливають на поточну соціальну та економічну ситуацію в регіонах (регіонах-реципієнтах), що приймають ВПО. На місцеві органи державної влади, передусім на обласні військові адміністрації (ОВА), та органи місцевого самоврядування покладено завдання щодо тимчасового розміщення ВПО та створення умов для їхньої соціалізації, що, зокрема, посилює навантаження на місцеві бюджети.

Наявна до початку активних бойових дій мережа господарської кооперації та ділових контактів зазнала суттєвих змін. Змінилась і соціальна структура регіонів: спостерігаються депопуляція одних населених пунктів та різке зростання кількості населення в інших, гендерні зміни (пов'язані з мобілізацією чоловічої частини населення). Зважаючи на географічну віддаленість від зони бойових дій, низка областей (передусім на Західній Україні) стали територіями, на які найчастіше виїжджають ВПО та релокуються підприємства.

За даними польових досліджень ВПО в Закарпатській області, які виконував сектор досліджень Західного регіону відділу регіональної політики та територіальних громад центру внутрішньополітичних досліджень НІСД, третина людей планує залишитися назавжди в місцях нинішнього тимчасового перебування.

⁴³ Ukraine Situation Flash Update #34. November 2022 / The United Nations High Commissioner for Refugees website. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/download/96593> (дата звернення: 8.11.2022)

⁴⁴ Див.: URL: <https://www.youtube.com/watch?v=EGJWtdA61mY>

⁴⁵ Див.: URL: <https://www.minre.gov.ua/news/kilkist-vnutrishno-peremishchenyh-osib-vpo-v-ukrayini-perevyshchyla-8-mln-lyudey-zvidky-y-kudy>

Актуальні військово-політичні, економічні та гуманітарні виклики зумовлюють послідовне виконання трьох ключових завдань державної регіональної політики щодо підтримки та інтеграції внутрішньо переміщених осіб, а саме:

1) тимчасове їх розміщення та формування задовільних умов для проживання на новій території – розміщення ВПО в безпечних місцях (включно з адресним поселенням у приватних помешканнях, за згоди власників останніх) та надання їм необхідної психологічної, гуманітарної та матеріальної підтримки. Одночасно повинно здійснюватися пристосування регіону до нових умов: забезпечення стійкості інфраструктури та об'єктів житлово-комунального господарства громад за умов підвищеного навантаження та загроз ракетних обстрілів, створення резервів харчів і медикаментів;

2) максимальне залучення людського капіталу ВПО в рамках регіональної економіки, що передбачатиме: оцінювання актуального трудоресурсного потенціалу регіону з урахуванням наслідків внутрішніх міграцій, визначення актуальних потреб регіону у фахівцях; здійснення прискореного тренінгового навчання, підвищення кваліфікації та перекваліфікації ВПО; сприяння працевлаштуванню ВПО у спосіб проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо актуальних вакансій та можливостей працевлаштування, започаткування власних бізнес-ініціатив; визначення перспективних громад для релокації підприємств, а також для вторинного переміщення ВПО у місця, де існує попит на фахівців;

3) долучення ВПО до життя громади як умова посилення згуртованості населення та попередження соціальної напруги. Окрім уже згаданих заходів задіяння людського капіталу внутрішньо переміщених осіб, важливо також: а) сприяти активному залученню ВПО в соціальне життя громад та регіонів, що їх приймають, наприклад заохочення таких людей до участі в соціально значущих ініціативах (організація збирання допомоги для українських військовослужбовців, інші волонтерські ініціативи); б) підтримувати інклюзивність урядування у спосіб залучення представників ВПО до прийняття управлінських рішень – формування громадських комітетів у складі представників ВПО (активістів та лідерів громадської думки, волонтерів та ін.), а також проведення громадських слухань, консультацій між представниками владних інституцій та внутрішньо переміщених осіб.

Відповідно до збільшення обсягів внутрішньої міграції суттєво загострилися проблеми, пов'язані не тільки з тимчасовим розміщенням, забезпеченням соціальним захистом внутрішньо переміщених осіб, але й можливістю зайнятості, реалізації їхнього кадрового потенціалу. Як наслідок, в Україні погіршилася ситуація з безробіттям.

За прогнозними даними Міністерства економіки України, до кінця 2022 р. в Україні буде приблизно 2,6 млн безробітних, що майже вдвічі більше, ніж у 2021-му. Основним чинником такої ситуації є зменшення на ринку праці пропозицій щодо працевлаштування: нині в центрі зайнятості зареєстровано 31 тис. вакансій, у 2021 р. в цей же період їх було 70 тис. Отже, сьогодні на одне робоче місце претендує вісім безробітних, а в цей же період минулого року на одне робоче місце претендували чотири особи⁴⁶. Найбільша кількість жінок, котрі мають статус безробітного, сконцентрована в регіонах, де перебуває найбільша кількість внутрішньо переміщених осіб. Саме тому в цих регіонах необхідно забезпечувати дієву підтримку та належний соціальний захист жінок з дітьми, які належать до соціально вразливих груп населення.

Згідно з результатами вісімнадцятого загальнонаціонального опитування «Психологічні маркери війни», проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» 8–9 жовтня 2022 р., серед внутрішньо переміщених осіб (зокрема, осіб, які змінили місце проживання) майже 43 % опитаних працюють у звичному режимі, 17 % працюють віддалено / частково; 29 % на момент опитування не працюють. Водночас серед тих осіб, які не змінювали місце проживання, частка непрацевлаштованих становила 52 %, у звичному режимі працювали 21 % респондентів, дистанційно / частково працювали майже 19 % (рис. 5).

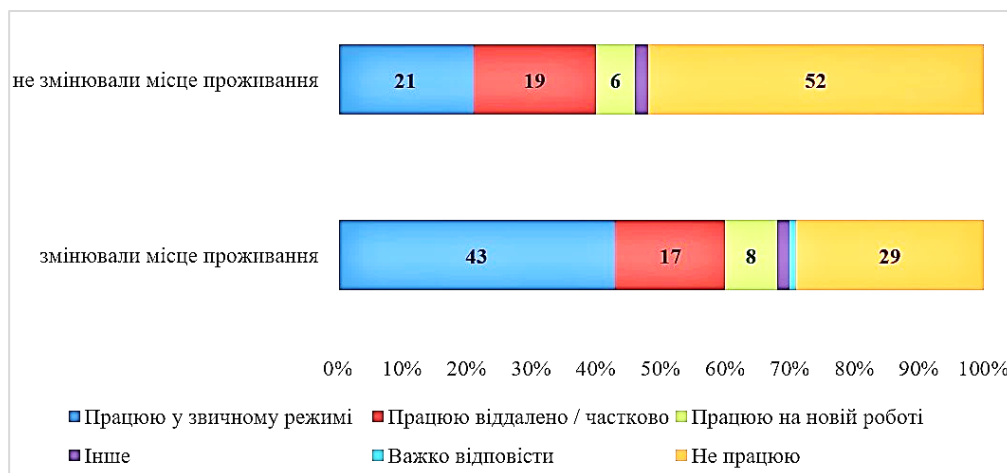

Рис. 5. Оцінка респондентами статусу зайнятості (залежно від місця проживання)

Джерело: ⁴⁷.

⁴⁶ Див.: URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=99982>

⁴⁷ Вісімнадцяте загальнонаціональне опитування «Психологічні маркери війни» Соціологічної групи «Рейтинг» 8–9 жовтня 2022 р. Див.: URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosemnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_psihologicheskie_markery_voyny_8-9_oktyabrya_2022.html

Водночас динаміка змін статусу зайнятості характеризується певними тенденціями (рис. 6). Зокрема, частка респондентів, які працюють у звичному режимі, збільшилася з 23 % (станом на 19 березня 2022 р.) до 38 % (станом на 9 жовтня 2022 р.). Разом із тим, частка респондентів, які не працювали на момент проведення опитування, скоротилася за аналогічний період часу з 53 до 34 %. Натомість частка респондентів, які працюють віддалено / частково, залишалася практично незмінною (коливалась у межах від 21 % (станом на 19 березня 2022 р.) до 18 % (станом на 9 жовтня 2022 р.).

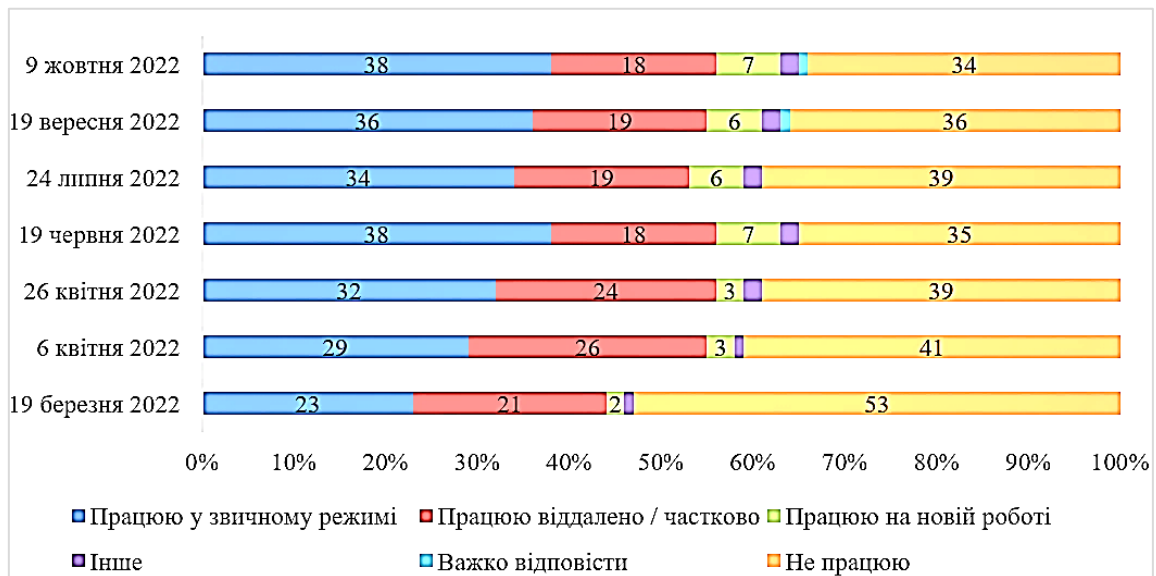

Рис. 6. Динаміка змін статусу зайнятості респондентів в умовах війни

Джерело: ⁴⁸.

У регіональному розрізі також спостерігається значна диференціація регіонів за статусом зайнятості респондентів. За результатами згаданого вище вісімнадцятого загальнонаціонального опитування «Психологічні маркери війни», проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» 8–9 жовтня 2022 р., схарактеризовано структуру респондентів за статусом зайнятості (рис. 7).

⁴⁸ Вісімнадцяте загальнонаціональне опитування «Психологічні маркери війни» Соціологічної групи «Рейтинг» 8–9 жовтня 2022 р. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosemnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_psihologicheskie_markery_voyny_8-9_oktyabrya_2022.html

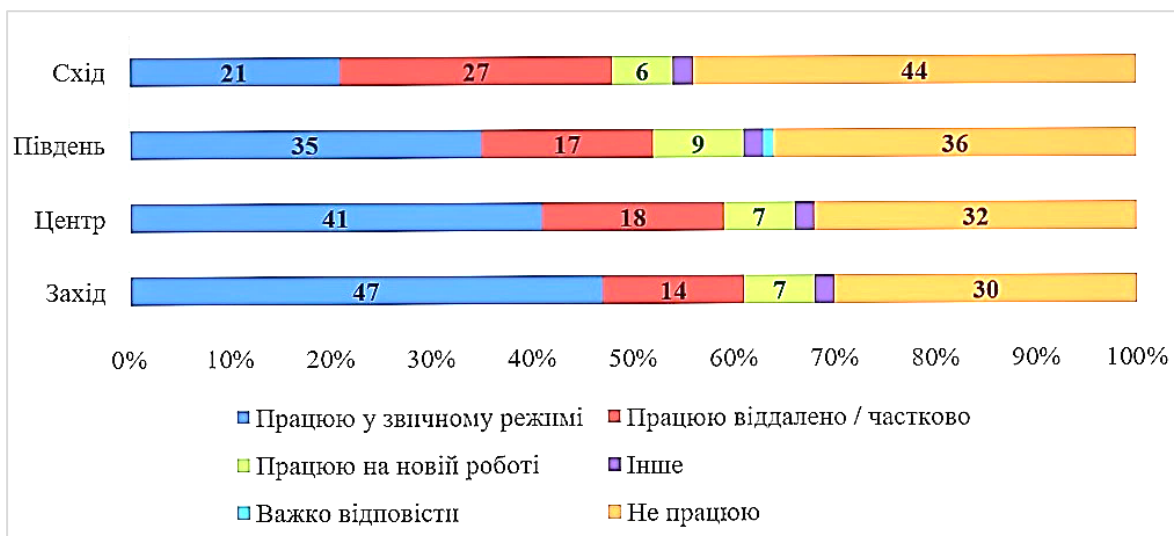

Рис. 7. Оцінка респондентами статусу зайнятості (залежно від регіону)

Джерело: ⁴⁹.

Серед респондентів, які проживають на Сході, частка незайнятих найбільша (44 %), тоді як найменшою залишається частка на Заході (30 %). Натомість, в Україні частка працюючих (у звичному режимі) залишається найвищою на Заході (47 %), тоді як на Сході частка працюючих у такому режимі становила 21 %. Водночас частка зайнятих у режимі дистанційної / часткової зайнятості коливається в межах від 14 % – на Заході до 27 % – на Сході. У регіонах Півдня частки зайнятості (у звичайному режимі) та незайнятості розподіляються практично в рівних пропорціях (відповідно, 35 та 36 %). У центральних регіонах зберігається вища частка працевлаштованих (41 %), порівняно з 32 % непрацевлаштованих⁵⁰.

Відповідно до результатів наступного етапу вісімнадцятого загальнонаціонального опитування, яке група «Рейтинг» проводила 15–19 вересня 2022 р., оцінки респондентами змін рівня доходів з початку війни розподілилися таким чином.

Зокрема, найбільша частка респондентів (33 %) зазначила, що рівень їхніх доходів з початку війни не змінився / майже не змінився, тоді як 32 % респондентів відзначили, що рівень їхніх доходів значно зменшився. Майже 18 % респондентів повідомили, що рівень їхніх доходів незначною мірою зменшився, тоді як 14 % втратили практично всі доходи через воєнні дії.

⁴⁹ Вісімнадцяте загальнонаціональне опитування «Психологічні маркери війни» соціологічної групи «Рейтинг» 8–9 жовтня 2022 р. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosemnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_psihologicheskie_markery_voyny_8-9_oktyabrya_2022.html

⁵⁰ Там само.

Натомість збільшення рівня доходів з початку війни зафіксували лише 2 % опитаних респондентів (рис. 8).

Рис. 8. Оцінка респондентами змін рівня доходів з початку війни

Джерело: ⁵¹.

Разом із тим, оцінки респондентів щодо змін рівня доходів з початку війни також суттєво варіюються залежно від регіонального розрізу. Майже 42 % опитаних, які проживають на Заході, відзначили практичну незмінність рівня доходів за цей період часу, так само як і 39 % респондентів, які проживають у центральних регіонах. Водночас частка респондентів – жителів Києва, які відзначили практичну незмінність рівня доходів за цей період часу, становила 29 %, тоді як у регіонах Півдня та Сходу цей показник коливався в межах від 26 до 18 %.

Проте майже 40 % опитаних у південних регіонах і 36 % – у східних відзначили значне зменшення рівня доходів з початку війни. Водночас частка респондентів у центральних та західних регіонах, доходи яких також суттєво зменшилися, коливались у межах від 29 до 26 %. Це підтверджує існування значних проблем з отриманням доходів від зайнятості саме в тих регіонах, які значно постраждали від російської воєнної агресії. Причому саме у східних регіонах 28 % респондентів зазначили, що втратили практично всі свої доходи.

⁵¹ Вісімнадцяте загальнонаціональне опитування «Оцінка шкоди, завданої воєнними злочинами Росії в Україні», проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» 15–19 вересня 2022 р. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/oc_nka_shkodi_zavdano_vo_nnimi_zlochynami_ros_v_ukra_n_15-19_veresnya_2022.html

Це значно загострює проблему забезпечення гідної оплати праці внутрішньо переміщених осіб, обмежує можливості їхнього працевлаштування (рис. 9).

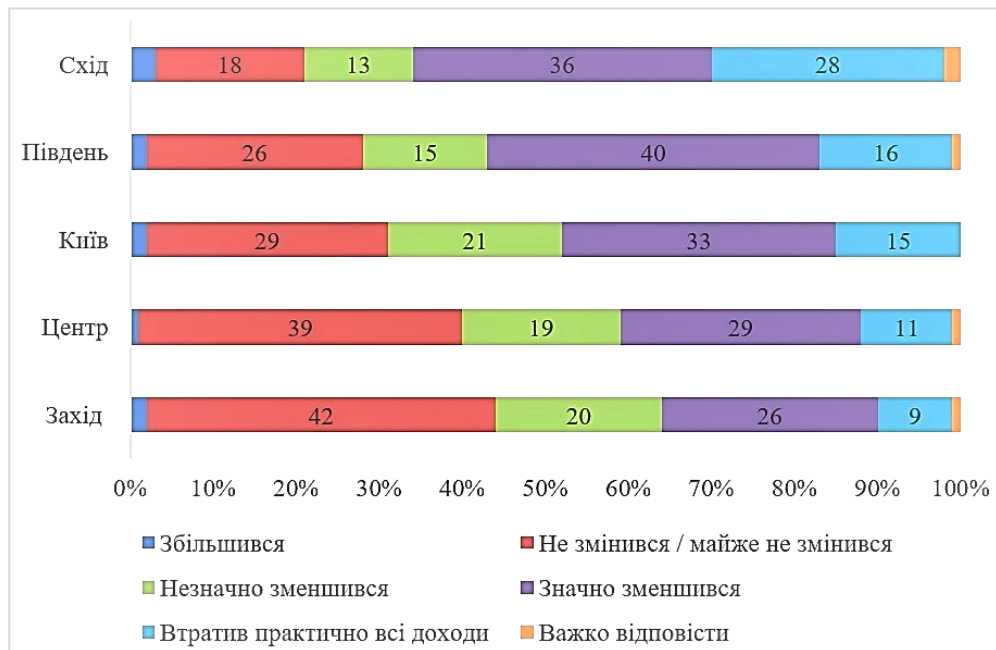

Рис. 9. Оцінка респондентами змін рівня доходів з початку війни (залежно від регіону)

Джерело: ⁵².

Також не менш серйозною проблемою є необхідність розроблення та реалізації заходів, спрямованих на зниження рівня безробіття серед внутрішньо переміщених осіб. Дані Державного центру зайнятості свідчать про значну диференціацію регіонів за кількістю зареєстрованих безробітних.

Спостерігається певна нерівномірність розподілу внутрішньо переміщених осіб за регіонами. Найбільша кількість внутрішньо переміщених осіб, котрі мають статус безробітного, сконцентрована в регіонах, територіально наближених до зони бойових дій, або у відносно безпечних для проживання достатньо віддалених регіонах. Це потребує відповідного реагування органів місцевого самоврядування та військових адміністрацій на наявні виклики, розроблення дієвих заходів щодо сприяння працевлаштуванню безробітних внутрішньо переміщених осіб за допомогою активної політики зайнятості. Кількість внутрішньо переміщених осіб, охоплених профорієнтаційними послугами, у січні – вересні 2022 р. становила 47,2 тис. осіб (порівняно з 8,8 тис. осіб за аналогічний період 2021 р.).

⁵² Вісімнадцяте загальнонаціональне опитування «Оцінка шкоди, завданої воєнними злочинами Росії в Україні», проведеного соціологічною групою «Рейтинг» 15–19 вересня 2022 р. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/oc_nka_shkodi_zavdano_vo_nnimi_zlochynami_ros_v_ukra_n_15-19_veresnya_2022.html

Регіональний розподіл безробітних ВПО, які отримували профорієнтаційні послуги, також характеризується нерівномірністю. Найбільшою в січні – вересні 2022 р. залишалася частка охоплених профорієнтаційними послугами безробітних у Дніпропетровській (6 тис. осіб), Полтавській (3,5 тис. осіб), Львівській (2,9 тис. осіб) та Харківській (2,8 тис. осіб) областях. Загалом, це підтверджує необхідність розроблення й реалізації заходів щодо стимулювання безробітних до участі у профорієнтаційних програмах (рис. 10).

Рис. 10. Регіональний розподіл зареєстрованих безробітних внутрішньо переміщених осіб, станом на кінець періоду січень – вересень 2022 р. / січень – вересень 2021 р., тис. осіб

Джерело: ⁵³.

Водночас у поточних умовах схарактеризовані процеси створюють можливості для залучення додаткових трудових ресурсів (зокрема, у поєднанні з потенціалом релокованих підприємств) задля стимулювання розвитку громад та регіонів, створення нових осередків господарської активності, зміцнення національної ідентичності між мешканцями різних регіонів України. Тобто можливим є раціональне використання наслідків внутрішніх міграцій завдяки їх перетворенню на рушій (драйвер) розвитку економіки регіонів-реципієнтів.

⁵³ Статистична інформація Державної служби зайнятості «Надання послуг окремим категоріям громадян у січні-вересні 2022 р.». URL: https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infodata/okremi_kategori_09_2022_0.xlsx

Розділ 3. ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ АДАПТАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ ТРУДОВИХ ІМІГРАНТІВ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Актуальність проблеми формування державної політики адаптації та інтеграції трудових іммігрантів до українського суспільства полягає в тому, що після закінчення війни існує вірогідність приїзду в Україну великої кількості працівників із країн, які розвиваються.

Нині від політиків провідних західних країн досить чітко пролунали запевнення щодо фінансової та матеріальної підтримки України у відновленні економіки після закінчення воєнної агресії.

Наразі обсяги інвестицій та форми надання допомоги невідомі. Так, за даними Світового банку, для відновлення після війни української економіки потрібна масштабна програма на кшталт «Плану Маршалла». Загалом це може обійтись у близько 500–600 млрд євро⁵⁴. Зрозуміло, що відновлення української економіки потребуватиме величезної кількості трудових ресурсів. Також є очевидним, що для успішного відродження економічного потенціалу України у стислі строки необхідно буде залучення іноземної робочої сили. За підрахунками, потреба в мігрантах з інших країн становить близько 1–1,2 млн людей на рік⁵⁵.

На сьогодні загрози та ризики, що пов'язані з масовим припливом трудових іммігрантів із країн, які розвиваються, розглядаються як суто гіпотетичні, оскільки немає відносно чіткого уявлення щодо строків закінчення бойових дій, механізмів економічного відновлення та обсягів інвестицій в українську економіку. Проте немає сумнівів, що після закінчення війни та завдяки міжнародній допомозі в Україні з'явиться попит на робочу силу, який можна буде задовольнити шляхом залучення трудових іммігрантів із країн, що розвиваються.

Отже, доцільно заздалегідь визначити потенційні загрози та проблеми, з якими доведеться мати справу, формуючи державну політику адаптації та

⁵⁴ У Світовому банку сказали, скільки треба коштів, щоб відбудувати Україну після війни. Obozrevatel. 2022. 05 груд. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/u-svitovomu-banku-skazali-skilki-treba-koshtiv-schob-vidbuduvati-ukrainu-pislya-vijni.htm>

⁵⁵ Боротьба за людей: Україна програла битву, але має виграти війну. Наслідки міграційної кризи для економіки України та шляхи їх подолання / Український інститут майбутнього. 2022. 05 жовт. URL: <https://uifuture.org/publications/borotba-za-lyudej-ukrayina-prograla-bytvu-ale-maye-vygraty-vijnu/>

інтеграції трудових іммігрантів до українського суспільства під час відновлення економіки України.

Соціокультурний контекст формування державної політики адаптації та інтеграції трудових іммігрантів до українського суспільства визначає низка чинників.

По-перше, існують доволі сильні консервативні установки в масовій свідомості щодо неприйняття представників культур та етносів, які є незрозумілими пересічним українцям. Як свідчать опитування Київського міжнародного інституту соціології, у масовій свідомості фіксується досить високий (порівняно з представниками інших етносів) рівень ксенофобії до арабів, китайців, африканців⁵⁶, тобто до представників тих етнічних груп, які потенційно можуть стати трудовими іммігрантами. Таке ставлення пояснюється передусім тим, що більшість українців просто не має досвіду спілкування та спільної діяльності з представниками країн Азії та Африки. У середовищі тих соціальних груп, які мають аналогічний досвід (наприклад, студентів), такі настрої не домінують.

По-друге, відсутній належний досвід адаптації великої кількості трудових іммігрантів. Такого досвіду немає ані в органів управління, ані в населення. В Україні працюють трудові іммігранти з країн Азії та Африки, але їхня кількість невелика, вони займають локальні сектори у сфері торгівлі й послуг.

По-третє, неоднозначний досвід залучення іноземних топменеджерів у сферу управління. Свого часу діяльність експатів на керівних посадах в органах управління, у державних корпораціях та наглядових радах неодноразово піддавалась критиці (не завжди об'єктивній). Проте зауважимо, що громадська думка лояльно ставиться до діяльності численних іноземних експертів і радників, які консультують органи влади та органи самоврядування.

Водночас очевидно, що в разі реалізації масштабних планів західних партнерів із відновлення економіки іноземні фахівці обійматимуть керівні посади в царині реалізації економічних проєктів. Потенційні донори неодноразово вказували: фінансові та матеріальні ресурси, що надаватимуться Україні, будуть використовуватися під їхнім контролем і, скоріш за все, за їхньою участю.

По-четверте, наявність великої кількості трудових емігрантів з України. До війни Україна фактично перетворилася на країну-донора трудових ресурсів для країн Східної та Центральної Європи. За різними підрахунками, кілька мільйонів українських громадян працювали за кордоном. Уряди деяких

⁵⁶ Міжетнічні упередження в Україні: прес-реліз 2018 р. / КМІС. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=793&page=3&y=2018>

європейських країн проводили цілеспрямовану політику залучення трудових мігрантів з України, створюючи для них привабливі умови.

Ситуація погіршується тим, що мільйони українських біженців опинилися за кордоном унаслідок воєнної агресії. Нині маємо різні експертні оцінки щодо того, скільки з них повернеться після закінчення війни на Батьківщину. Чимало експертів стверджують, що багато з тих, хто зміг адаптуватися, залишиться за кордоном.

При цьому потрібно враховувати, що навряд чи творці «Плану Маршалла для України» створять економічні умови та забезпечать рівень оплати праці привабливіший, ніж у країнах Східної та Центральної Європи, де працюють українські заробітчани.

Отже, цілком імовірно, що доведеться зіткнутися з парадоксом, коли в умовах гострого дефіциту трудових ресурсів мільйони українців будуть працювати за кордоном, водночас міжнародні рекрутингові агентства залучатимуть в Україну велику кількість трудових іммігрантів із країн, що розвиваються.

Оскільки, як уже зазначалось, наразі не відомі конкретні напрями та обсяги відновлення української економіки, можна визначити лише ключові питання майбутньої державної політики адаптації та інтеграції трудових іммігрантів до українського суспільства.

Метою державної політики адаптації та інтеграції трудових іммігрантів до українського суспільства має бути формування міграційної політики максимально ефективною для відновлення економічного потенціалу України.

Необхідно розрізнити поняття «адаптація» та «інтеграція». Під адаптацією розуміють освоєння іммігрантом необхідних умов діяльності в інокультурному середовищі, як-то: базове знання мови; ознайомлення з культурою та традиціями; орієнтація в законодавстві країни перебування. Інтеграція – це «створення для іммігрантів умов для самостійного існування, пов'язаного з використанням можливостей, які створюються на ринку праці, у системі освіти та медичних послуг, а також участю в суспільному житті та використанням громадянських прав з урахуванням культурних та релігійних потреб»⁵⁷.

Варто враховувати, що після відновлення економіки частина трудових іммігрантів прагнучиме залишитися в Україні, отримати громадянство або дозвіл на тривале перебування. За умов ефективною міграційної політики це сприятиме зміцненню трудових ресурсів та ринку праці.

⁵⁷ Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-p#Text>

Міграція впливає на всі сфери суспільства: економіку, політику, культуру, демографічний стан, міжетнічні та релігійні відносини, криміногенну ситуацію. Тому розробники державної політики адаптації та інтеграції трудових іммігрантів мають донести до громадської свідомості українського суспільства масштаби проблем, з якими доведеться мати справу.

Масова трудова міграція пов'язана з численними викликами суспільству, що приймає мігрантів. Позаяк ці люди несуть моделі поведінки, культурні та релігійні установки, які не відомі суспільству, що приймає, та подекуди суперечить усталеним традиціям. З іншого боку, міграція – це явище, що притаманне глобальним процесам. Чимало розвинутих країн досягли економічного та соціального успіху завдяки здатності абсорбувати здібності мігрантів. У результаті мігранти сприяли зміцненню трудового потенціалу та економічному розвитку цих країн.

Після отримання Україною статусу країни на вступ до ЄС на порядку денному постало завдання імплементації у вітчизняне законодавство європейських стандартів у галузі міграційної політики. «Аналіз імміграційного досвіду країн Європейського Союзу приводить до переконаності в історичній незворотності процесів міжнародної імміграції, у необхідності державних і громадських зусиль щодо інтеграції іммігрантів до європейського соціуму на засадах багатокультурності (рівноправності)»⁵⁸.

Так, серед інструментарію, котрий застосовується у європейських країнах, є практика впровадження спеціальних програм, які містять освітні та економічні інструменти адаптації – перенавчання на затребувані на ринку праці професії, стимулювання роботодавців до прийому на роботу мігрантів, програми часткової й тимчасової зайнятості, практика створення програм розвитку самозайнятості серед іммігрантів, надання юридичної та інформаційної підтримки їхнього бізнесу⁵⁹.

Під час імплементації європейської практики адаптації іммігрантів потрібно враховувати і позитивний, і негативний досвід, набутий країнами ЄС.

Упродовж останніх десятиріч у країни ЄС іммігрувало кілька мільйонів вихідців із країн Азії та Африки, при цьому умовне лідерство серед них належить мешканцям із мусульманських країн. Наслідком масової міграції до ЄС із країн, що розвиваються, стало формування анклавів населення за етнічними та релігійними ознаками, яке не має потреби до соціокультурної інтеграції у країни, де вони перебувають. Значна кількість мігрантів, які не

⁵⁸ Лаба О. Напрями співпраці України та Європейського Союзу щодо міграційних питань. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1(7). С. 46–53. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/10829/1/лаба.pdf>

⁵⁹ Кримова М. Інтеграція мігрантів як інструмент функціонування ринку міграційних послуг країн ЄС. *Економіка і організація управління*. 2019. № 2(34). С. 56–64.

мають потреби до інтеграції, є джерелом соціальної напруженості, погіршення криміногенної ситуації, тіньової економіки. В сукупності це створює неабиякі загрози дестабілізації. Вони набувають таких масштабів, що експерти вказують на доцільність застосування поняття «міграційна зброя». «Під міграційною зброєю слід розуміти негативні впливи масової міграції, спрямованої внаслідок провокування штучної кризи певними силами в конкретні країни для здійснення на їхні уряди і суспільства політичного, соціокультурного, економічного та психологічного впливів»⁶⁰.

У міграційному законодавстві України наявна прогалина щодо гіпотетичної ситуації появи в країні великої кількості трудових іммігрантів. У Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року стверджується, що, «ураховуючи несприятливі демографічні тенденції, скорочення чисельності населення України, імміграція є важливим засобом уповільнення депопуляції. Проте вона здатна забезпечити позитивний ефект лише за умови повноцінної інтеграції прибулих в суспільство. Разом з тим така складова міграційної політики, як інтеграція мігрантів, недостатньо розроблена»⁶¹. Водночас передбачені Стратегією заходи не відображають усього розмаїття проблем, що виникають під час регуляції імміграції в Україну іноземців⁶².

Отже, чинна міграційна нормативно-правова база не розрахована на прибуття в Україну великої кількості трудових іммігрантів з метою участі у відновленні економіки у повоєнний період. Очевидно, що з цією метою необхідно схвалювати окремий закон, у якому були би визначені шляхи адаптації та інтеграції трудових іммігрантів.

⁶⁰ Білошицький С. Міжнародна міграція як різновид сучасної зброї: соціокультурний та політичний аспекти. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 2(82). С. 138–156.

⁶¹ Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-p#Text>

⁶² Малиновська О. До питання реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р. : аналіт. зап. Київ : НІСД, 2019. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-11/analit-malynovska-social-policy-6-2019-1.pdf>

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

З огляду на зміст цієї аналітичної доповіді можна дійти певних висновків.

Міграція за кордон. Тимчасова міграція українських громадян у пошуках безпеки набула в 2022 р. масового характеру. Переважна кількість мігрантів шукає прихистку в країнах Європи. Водночас чимало українців опинились на території держави-агресора, і не завжди добровільно. На відміну від реалій РФ, міграція українців у країни ЄС має адекватний правовий супровід, що гарантує право на поселення, роботу, освіту. Правом на працевлаштування українські мігранти охоче користуються, адже це значною мірою люди працездатного віку, передовсім жінки.

Наразі темпи виїзду за кордон сповільнилися. Але продовження війни може спричинити подальшу міграцію українського населення за кордон, її інтенсивність і напрями залежатимуть від багатьох чинників, серед яких:

- розширення чи звуження ареалу бойових дій;
- прогрес у деокупації решти тимчасово захоплених територій;
- стійкість місцевої критичної інфраструктури;
- безпосередні обстріли російськими військами населених пунктів;
- виникнення кризових явищ техногенного або природного характеру;
- рівень соціально-економічного відновлення звільнених територій;
- зміни на ринку праці та в економічній структурі різних регіонів України.

За десять місяців війни в Польщі, Німеччині та інших країнах Європи почала формуватись українська діаспора четвертої хвилі міграції, яка відрізняється як за мотивами, так і за статево-віковою структурою, рівнями освіти, кваліфікації.

Мільйони українців уже повернулися з-за кордону протягом 2022 р. Можливості повернення на Батьківщину громадян України з країн тимчасового перебування розглядаються в середньо- й довготерміновій перспективі. Вони значною мірою залежать від умов, на яких зможуть об'єднатися родини – в Україні чи за кордоном. Повернення українських громадян до місць попереднього проживання та реєстрації в Україні великою мірою залежить також від:

- подальшого розвитку безпекової ситуації й тривалості війни;
- загальної соціально-економічної ситуації в Україні;
- можливості розв'язання проблем подальшого працевлаштування;

- змін умов прийому українців у країнах тимчасового перебування;
- відновлення в Україні соціальної інфраструктури, пошкодженого житла;
- загальних перспектив розвитку країни, бачення безпечного майбутнього;
- упровадження інституційних механізмів роботи з максимальною кількістю мігрантів, діаспор та потенційних репатріантів у всьому світі, щоб громадяни, перебуваючи за кордоном, відчували свою важливість для держави, мали бажання робити корисні справи для України, як у самій країні, так і за її межами.

Внутрішньо переміщені особи. Внутрішньо переміщені особи тимчасово втратили можливість повернення на території свого постійного проживання і можуть не отримати такої змоги (від кількох місяців до року) навіть після завершення активних бойових дій. Близько третини ВПО планують залишитися в місцях тимчасового перебування, тому необхідно вже сьогодні сприяти соціалізації ВПО в нових умовах, залучати людський потенціал ВПО в регіональну економіку приймаючих регіонів, організовувати їхній побут і працевлаштування. Також актуальним є оцінювання поточного трудоресурсного потенціалу Західного регіону України (територія, куди найчастіше прямують ВПО) та сприяння залученню людського капіталу ВПО в рамках регіональної економіки. Українцям важливим для забезпечення можливостей результативного працевлаштування внутрішньо переміщених осіб є налагодження координаційних зв'язків з релокованими підприємствами щодо потреби у кваліфікованих працівниках (за професіями), організація професійного навчання, залучення органів місцевого самоврядування, організацій роботодавців до визначення структури потреби в робочій силі (за професіями).

Окрему увагу потрібно звернути на заходи, що стосуються культурної інтеграції ВПО на територіях перебування, оскільки ВПО внаслідок вимушеної міграції опинились у незнайомих для них соціальних та культурних умовах перебування. Необхідна цілеспрямована культурна робота, яка була би спрямована на ознайомлення з історико-культурними традиціями місцевості перебування і взаєморозуміння з місцевими жителями. Налагодження такої роботи за фінансової підтримки Українського культурного фонду та організаційної участі місцевих органів самоврядування сприятиме пом'якшенню соціально-психологічних наслідків вимушеної міграції внутрішньо переміщених осіб та залученню їх до соціально-економічного життя регіонів / громад-реципієнтів.

Імміграція в Україну. Вироблення державної політики адаптації та інтеграції трудових іммігрантів у післявоєнний період має ґрунтуватися на імплементації європейської практики адаптації. Перед українським суспільством у перспективі можуть постати проблеми, аналогічні до тих, які існують у країнах ЄС. Тому вже зараз потрібно переглянути чинне міграційне законодавство з одночасним формуванням інституційно спроможної міграційної політики. Україна має шанси уникнути тих негативних соціокультурних та політичних наслідків імміграції, з якими зіткнулися країни ЄС. Для цього передусім необхідна достовірна міграційна статистика, практичні навички центральних та місцевих органів влади в організації міграційних процесів і, звичайно, належна нормативно-правова база.

Зважаючи на результати дослідження, викладені в цій аналітичній доповіді, можна сформулювати такі **рекомендації**:

1. *Міністерству розвитку громад, територій та інфраструктури України, Міністерству соціальної політики України, Міністерству з питань тимчасово окупованих територій України, обласним військовим адміністраціям, органам місцевого самоврядування:*

– сформувати єдиний загальнонаціональний електронний реєстр відомостей щодо зареєстрованих ВПО або доповнити чинний Єдиний реєстр внутрішньо переміщених осіб такою інформацією: даними про здобуту освіту, професію та посаду, яку особа обіймала до вимушеного переїзду, інші кваліфікаційні навички, її контактні дані. Такі відомості мають на регулярній основі оновлюватися та надаватися органами місцевого самоврядування, військовими адміністраціями до відповідального центрального органу ведення реєстру.

2. *Міністерству розвитку громад, територій та інфраструктури України, Міністерству з питань тимчасово окупованих територій України, Міністерству цифрової трансформації України, Службі зайнятості України:*

– розробити та впровадити інтерактивну карту професійно-освітньо-кваліфікаційних характеристик ВПО (на підставі Єдиного реєстру професійно-освітньо-кваліфікаційних даних щодо ВПО), які переміщуються до інших регіонів / громад України, задля інформування потенційних інвесторів, роботодавців.

3. *Міністерству соціальної політики України, Міністерству з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерству цифрової трансформації України:*

– задля сприяння підтримки малого та середнього бізнесу, що перемістився до нових громад / регіонів, створити платформу з мікрофінансування та краудфандингу.

4. Державному центру зайнятості спільно з обласними військовими адміністраціями та органами місцевого самоврядування:

– упроводити механізм моніторингу актуальних потреб регіонів у фахівцяx у спосіб організації проведення опитувань серед найбільших роботодавців регіону (державних, комунальних та приватних підприємств, включно переміщених у рамках релокації);

– налагодити на системній основі інформування внутрішньо переміщених осіб щодо пропозицій на ринку праці в приймаючій громаді / регіоні, а також можливості одноразового отримання ваучера для підтримання конкурентоспроможності на ринку праці (для перепідготовки за робітничою професією, спеціалізації та підвищення кваліфікації за професіями та спеціальностями, згідно з пріоритетними видами економічної діяльності);

– упроводити механізми сприяння здійсненню прискореного тренінгового навчання, підвищення кваліфікації та перекваліфікації ВПО, які зможуть бути задіяні як нові працівники, зокрема евакуйованих підприємств;

– упроводити навчання за освітніми програмами перекваліфікації чи набуття нових кваліфікацій жінками у нових місцях їхнього проживання;

– упроводити за участі донорів влади систему консультаційних центрів підтримки трудових іммігрантів з питань правової допомоги, умов проживання, вивчення української мови.

5. Міністерству соціальної політики України, Службі зайнятості України:

– розробити та впровадити в 2023 р. Програму сприяння професійній самореалізації жінок з дітьми завдяки забезпеченню їхньої професійної підготовки та перепідготовки (з використанням можливостей служби зайнятості).

6. Міністерству розвитку громад, територій та інфраструктури України:

– упроводити систему постійного моніторингу динамічних змін безпечності регіонів у форматі інтерактивної карти.

7. Обласним військовим адміністраціям спільно з органами місцевого самоврядування:

– упроводити регіональні програми облаштування локацій для ВПО з використанням потенціалу малолюдних, фактично занепалих населених пунктів у сільській місцевості;

– упровадити регіональні програми організації роботи достатньої кількості центрів гуманітарної підтримки, покликаних сприяти інтеграції, передусім російськомовного населення, у мовно-культурне середовище регіону;

– упровадити систему та механізми формування резервів зі стратегічно важливих для забезпечення життєдіяльності ресурсів із надлишком у 10–30 % (залежно від регіону) на випадок непередбачуваних ситуацій та додаткового припливу ВПО.

8. *Національному агентству кваліфікацій спільно з Державним центром зайнятості, органами місцевого самоврядування:*

– упровадити на постійній основі систему інформування внутрішньо переміщених осіб щодо можливості підтвердження результатів неформального навчання у кваліфікаційних центрах, участі в програмах професійної підготовки (за дуальною формою);

– розробити та впровадити спеціальні навчальні курси для іммігрантів, орієнтовані на потреби ринку праці, а також курси вивчення української мови як іноземної, курси основ українського законодавства.

9. *Кабінету Міністрів України:*

– створити Державний комітет роботи з українською діаспорою, який у т. ч. буде здійснювати напрацювання та впровадження політики в контексті розвитку зв'язків українців з усього світу з їхньою історичною Батьківщиною;

– упровадити інституційні механізми підтримки громадян України щодо повернення на Батьківщину, а саме: допомогу на відновлення зруйнованого житла, кредити на заснування власного бізнесу, гуманітарну й фінансову допомогу на поточні потреби, медичні послуги та соціальну допомогу; цільові проєкти підтримки біженців і забезпечення їхньої зайнятості. Ці проєкти можуть частково фінансувати міжнародні донори в рамках плану післявоєнного відновлення, вони також мають координуватися з урядами приймаючих країн, які будуть готові підтримувати процес повернення українців на батьківщину після закінчення війни;

– створити спеціальну інфраструктуру з підготовки й тимчасового виїзду на роботу людей, які мають у цьому потребу або бажання. Така інституція має пропонувати мігрантам, що виїжджають, юридичні, банківські, страхові, іпотечні інструменти, щоб тримати з ними зв'язок протягом їхнього міграційного циклу та стимулювати їхнє повернення на Батьківщину.